

Zabolai Margit Eszter

A „nő” témája

Amikor a szerkesztők felkértek arra, hogy írjak egy esszét „nő” témában, azonnal tudtam, hogy miről akarok írni. Hiszen önmagában az, hogy van-e olyan, hogy „a nő”, és ha igen, ki az, és mitől lesz azzá, önmagában megér egy értekezést.

Rendszerek, kategóriák, forradalmak

„Csak ment és teregetett némán,
nem szidott, nem is nézett énrám
s a ruhák fényesen, suhogva,
keringtek, szálltak a magosba.”

József Attila versét sokakhoz hasonlóan én is óvodás koromban hallottam először, és meg is tanították velem a sorokat, amiket az óvónénitől hallott pátoszos hanglejtéssel szavaltam én is, ám a jelentésről, tartalomról és mélységről, ebben az életkorban, természetesen fogalmam sem lehetett. A vers egymás után következő szavai mégis annyira maguktól értetődően rendeződtek sorokba, hogy hosszú-hosszú ideig nem is csodálkoztam rájuk ismét.

Emlékszem, már egyetemista voltam, amikor egyszer, ki tudja, mi okán, felmerült bennem, hogy hogyan lehet kékítőt oldani az ég vizében, és hirtelen az egész vers más jelentést kapott. Olyan volt, mintha megláttam volna valamit, ami kezdettől fogva ott volt, de annyira természetesnek véltem, hogy nem is sejtettem, mi mindent rejthet. Később több csoporttársamnak is elmeséltem az élményt, és kiderült, többen is voltak, akik hozzám hasonlóan, éveken keresztül szavalták fejben, monotonon József Attila sorait, míg egyszer csak őket is megtalálta a megvilágosító pillanat.

Hasonló élményem volt, amikor egyetemi tanulmányaim során először talákoztam a gendernyelvészettel.

A világ megértéséhez, az identitásunk megtalálásához kisgyermek korunktól kezdve kategóriákat állítunk fel. A pragmatika tudománya sokat foglalkozik azzal, hogy milyen kritériumok alapján soroljuk a körülöttünk lévő tárgyakat, fogalmakat, jelenségeket ezekbe a kategóriákba, azaz, mi alapján döntjük el valamiről, hogy az egy madár, vagy például ki milyen árnyalatra gondol, amikor azt hallja: „kék”. Az egyik legegyszerűbbnek vélt, és legelső között megtanult felosztás a férfi-nő kategória, amely alapján önmagunkat, a körülöttünk lévőket azonosítjuk. Ha egy idegent kell leírunk valakinek, szinte kivétel nélkül az első, amit elmondunk róla, a neme, ezzel hozva a másikat egy olyan, közös tudást feltételező térbe, amely hasonló elemeket hív elő az ő gondolataiban, és a sajátunkban.

Az azonban, hogy mi alapján állítjuk fel ezeket a kategóriákat, és miért olyan egyértelműek ezek (ha azok egyáltalán), már egy sokkal izgalmasabb kérdés, és ha ahelyett, hogy evidenciaként kezeljük, merünk rácsodálkozni a problémára, kérdéseket és kételyeket megfogalmazni ezzel kapcsolatban, akkor olyan új mélységekre és értelmezésekre találhatunk rá, melyek legalább akkora intellektuális katarzist okozhatnak, mint egy József Attila-vers.

A szociológiai kutatásokban a kategorikus vizsgálatok után a posztmodern fordulat hozta el ezt a forradalmat, melynek főbb irányelveit és problémafelvetéseit a következőkben a gendernyelvészet alakulásán keresztül mutatom be.

A genderkutatások főbb kérdései napjainkban, a posztmodern fordulat

A férfi és nő közti különbség okai és mibenléte már a legrégebbi koroktól foglalkoztatja az emberiséget, a gendernyelvészet mégis csak nem régóta legitimált kutatási területe a szociolingvisztikának.

Magyarországon Sándor Klára és Barát Erzsébet szervezésében 2005 óta vannak rendszeresen gender-konferenciák Szegeden, ahol nyelvészeti témákkal is foglalkoznak, illetve a 2005-ös, Miskolcon megrendezett Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének XV. konferenciáján találkoztak a témával foglalkozó kutatók. A legelső magyar nyelvű tankönyv Huszár Ágnes munkájának köszönhetően jelent meg a tárgykörben (Bevezetés a gendernyelvészetbe, Tinta Könyvkiadó, 2009).

Míg idehaza gyarapszik, külföldön már jelentős szakirodalma van a témának, különböző szempontokat előtérbe helyezve vizsgálták nyelvészek és szociológusok a férfi és női nyelvhasználatot.

A különbség vizsgálatában és értelmezésében jelentős változást eredményezett az ún. posztmodern fordulat az 1990-es években. A korábbi modellek a különbséget az eltérő szocializáció és a hatalom egyenlőtlen megosztásának eredményeként értelmezték, szoros összefüggést feltételezve a nők alárendelt szerepe és a női nyelvhasználat között. Robin Lakoff és a dominancia-modell egyes követői egyenesen úgy gondolták, hogy amennyiben a nők hatalmi szerephez jutnának, nyelvhasználatuk azonosulna a férfiakéval, tehát a különbségek oka csak és kizárólag a társadalmi egyenlőtlenség.

Ezzel szemben Lakoff tanítványa, Deborah Tannen a férfiak és nők beszédmódját ugyan különbözőnek, de nem egymás alá- vagy fölérendeltnek értelmezi, hasonlóan az eltérő kultúrák kommunikációjához. (Az elméletet elsőként Maltz és Borker fogalmazta meg 1982-ben, de Tannen művei nyomán vált széles körben ismertté.) Ezzel a differencia-modell lehetővé tette, hogy a női beszéd bizonyos vonásait pozitívan értékeljék. Ugyanakkor a differencia-modell még mindig a lányok és fiúk eltérő szocializációján alapszik és nem fordít kellő figyelmet a hatalom nyelvben betöltött szerepére.

A paradigmaváltás után a hangsúly az ágenciára, az egyén szabadságára helyeződik a homogén társadalmi kategóriák vizsgálatával szemben. A legújabb szemléletek vitatják az ún. „ruhafogas-modellt”, azaz hogy társadalmi nemünket kizárólag a fent említett külső hatások „aggatják” ránk. A diskurzív szemlélet a gendert nem mint állandót, a szocializációnk során megtanult és „felvett” identitást írja le, hanem mint folyamatosan változó, az egyén által nyelvi – és más – eszközökkel megkonstruált társadalmi nemet. Az új elmélet keretét a kontextus, a Jean Lave és Etienne Wenger (1991) által kidolgozott gyakorlatközösség modellje alkotja, vagyis a társadalmi nem és a nyelvhasználat kapcsolata csak és kizárólag ennek a közösségnek az ismeretében értelmezhető.

Simone de Beauvoir inspiráló kérdésére – vannak nők, valóban? – a posztmodern fordulat után Judith Butler határozottan azt a választ adja: nem, nincsenek. A kérdés természetesen nem arra vonatkozik, hogy élnek-e a világban olyan emberek, akik saját magukat nőnek tartják és akiket mások nőnek tartanak. A kérdés inkább az, hogy születhet-e valaki nőnek, azaz hogy olyan alapvető, velünk született adottságaink, mint például a pusztán biológiai tények, növe tesznek-e valakit. Butler szerint azonban nincsenek pusztán biológiai tények. A nemi identitásról alkotott fogalmaink átszűrődnek a társadalmi identitásról kialakult képünkön, és nem tudjuk egyiket függetleníteni a másiktól. Butler – és a posztmodern fordulat után a legtöbb szociolingvista – felfogásában a gender egy jelenség, amit mi jelenítünk meg, nem pedig egy velünk született identitás. A társadalmi nem egy állandó folyamat eredménye, saját tapasztalataink tükrében hozzuk létre és változtatjuk meg a különböző élethelyzetekben.

Ahogy Cameron találóan fogalmaz (CAMERON 2005:487), a modern gendernyelvészet arra a kérdésre épült, hogy hogyan különböznek a nők a férfiaktól. A posztmodern fordulat után azonban vissza kell kérdeznünk: milyen nőkre és milyen férfiakra gondolunk? A legtöbb kutató ma már hajlik arra, hogy elfogadja, nincs gender értelemben vett férfi és nő, a maszkulinitás és a feminitás számtalan változatban létezik és számos más szociális tényező is befolyásolja, úgy, mint a kor, a társadalmi helyzet, az iskolai végzettség, az etnikum stb. Ebből következően az azonos neműek közötti különbség sok esetben mérvadóbb és célravezetőbb lehet, mint a férfiak és nők közötti különbség vizsgálata.

Ugyanakkor a posztmodern fordulat utáni vizsgálatok nagy figyelmet szentelnek a heteronormativitás jelenségének is. A heteronormatív felfogás a heteroszexuális kapcsolatokat, a heteroszexuális beállítottságú embereket és ebből következően a különböző biológia nemek létezését tartja természetesnek. Még ha a posztmodern fordulat után a kutatók többsége el is utasítja azt a fel-

fogást, hogy bármely nemi identitás természetesebb lenne a másikonál – hiszen mind társadalmi szerkezetek –, akkor is számolni kell azzal a ténnyel, hogy a heteronormativitás erősen jelen van a mindennapjainkban. A reklámokban heteroszexuális párokat látunk, a házasság intézménye a világ legtöbb országában még ma is csak a heteroszexuális párok privilégiuma, a történelmi egyházak pedig egyenesen ellenzik az azonos neműek közötti párkapcsolatot. A szórakoztató médiában ugyan a homoszexualitás ma már nem számít tabu témának, mégis legtöbbször mint a humor forrása jelenik meg, mégpedig azért, mert legtöbbször humorosnak találjuk azt, ami *nem természetes*.

Mivel nem vizsgálhatjuk egy egyén identitását anélkül, hogy ne ismernénk bizonyos szociológiai tényezőket is vele kapcsolatban, és nem elemezhetünk a genderyelvészet szempontjából egy beszélgetést anélkül, hogy ismernénk a kontextust és a közösséget, amelyben az elhangzott, így nem is állíthatunk fel univerzális szabályokat, melyek a férfi vagy a női nyelvhasználatra vonatkoznak. Ugyanakkor a heteronormativitás következtében a kollektív tudatban él egy kép arról, hogy egy heteroszexuális, középosztálybeli, fehérbőrű férfinak vagy nőnek milyennek *kellene* lenni, és a mindenkori gyakorlatközösség tagjai ehhez képest determinálják, hogy egy férfi vagy egy nő *milyen*.

Na de a biológiai tények?!

A gender, mint téma hallatán is berzenkedők szívesen citálják elő az érvet, miszerint a férfi az férfi, a nő pedig nő, ezt a kromoszómák egyértelműen meghatározzák, a téma minden további feszegetése üres szócséplés. A gyakran indulatból, érzelemből megfogalmazott kritikával azonban a higgadtabb tudományos nézőpontnak legalább három problémája is van.

Az egyik az, hogy a kromoszómák korántsem minden esetben határozzák meg egyértelműen a biológiai nemet. A szivárványon.blogspot.hu hiánypótló részletességgel segít eligazodni a gendertudomány többnyire angol nyelvből átvett fogalmai között. Eszerint az interszex testű, vagy interszexuális jelentése „olyan személy, aki született szexus-jellemzőinek (nemiszervek, ivarmirigyek, másodlagos nemi jellegek, kromoszómák, hormonháztartás) összessége alapján nem egyértelműen »besorolható« a társadalom által előírt női és férfi kategóriákba. Egy személy előfordul, hogy csak serdülőkorban fedezi fel testének interszex állapotát, amikor az másképp változik, mint várta, vagy amikor felnőttkorban azzal szembesül, hogy terméketlen. Az orvostudomány több, mint egy tucat különböző interszex állapotot tart számon.”

Fontos azonban, hogy az interszexualitás, mint olyan, semmit nem árul el az adott személy gender identitásáról – és ezzel el is érkeztünk a második problémához. A gender ugyanis nem egyenlő a biológiai nemmel, és még csak nem is származik belőle. A magyarul íródott, vagy magyarra fordított szakirodalomban a gender megfelelője a *társadalmi nem*, ami tulajdonképpen maga a viselkedés, a szereprepertoár, ami a *biológiai nemre* (angolul *sex*) épülve valakit férfivé vagy nővé tesz. A feminista nyelvészet felfogása szerint pedig a biológiai nem maga is megkonstruált, mivel csakis a társadalmi nemmel kapcsolatos szociális előfeltevéseinken keresztül tudjuk a biológiai tényeket szemlélni, vagyis a gender az ezeken az előfeltevéseken „átszűr” nem.

A harmadik, és egyben talán legkönnyebben belátható probléma pedig az, hogy bár hajlamosak vagyunk úgy vélni, valójában nincsenek univerzális férfi és női tulajdonságok vagy viselkedésminták: a maskulin és feminin identitás a „gyakorlatközösség” sajátos kontextusában jön létre, a helyi társadalmi konszenzus vonatkozásában. Elég csak arra gondolnunk, hogy mennyire más a társadalmi szerepe például egy amerikai multi ügyvezető igazgatójának, vagy egy afrikai faluban élő vízfordó lánynak, illetve milyen különböző eszközökkel hozhatja létre a maskulin identitást például egy népszerű balett-táncos, és mondjuk, a sofőrje, aki őt az előadásokra fuvarozza.

A sokat emlegetett „biológiai tények” alapján tehát nem mondhatunk el többet valakiről, mint esetleg annyit, hogy jellemzően mélyebb a hangja, vagy többnyire szélesebb a csípője, de magáról a genderről ezek az állítások vajmi keveset határoznak meg. A társadalmi konstrukciók felismerése ellenben nem csak abban segít, hogy önmagunkat és a társadalmunkat is jobban megértsük, de abban is, hogy nyitottabbá és elfogadóbbá váljunk mindazzal, ami az általunk addig ismertnek és biztosnak hitt kategóriákon kívül esik. Elvégre konstrukció ez is, az is.

Felhasznált irodalom

- Butler, J. 1190. Gender Trouble: Feminism and Subversion of Identity. New York: Routledge.
- Cameron, D. 2005. Language, Gender and Sexuality: Current Issues and New Directions. Applied Linguistics 26/4: 482-502. Oxford University Press.
- Eckert, P. és S. McConnel-Ginett. 1999. 'New generalizations and explanations in language and gender research.' Language in Society, 28: 185-201.
- <http://szivarvanyon.blogspot.hu/p/fogalmak-kifejezesek.html>. Utolsó letöltés: 2017.01.26.

Aknay János: Festőangyal I.

